

Doina-Eugenia HREAPCĂ

(1 decembrie 1944, Sibiu – 4 mai 2017, Iași)

Membri ai Departamentului de dialectologie și sociolingvistică (anul 2005). De la stânga la dreapta: Doina-Eugenia Hreapcă, Luminița Botoșineanu, Stelian Dumistrăcel, Florin-Teodor Olariu

Absolventă, în anul 1967, a Facultății de Filologie de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, secția limba și literatura română, a fost încadrată, prin concurs, în 1968, la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române, la Departamentul de dialectologie. A avut responsabilitatea secțiunilor „Texte dialectale și Glosar” (din secțiunea „Componente ale Atlasului”, 1976) și „Material necartografiat” (din secțiunea „Atlas”, 1986). Doctorat în filologie susținut la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, în anul 1999, cu teza *Enclave lingvistice muntenești în sudul Moldovei* (sub conducerea prof. dr. doc. G. Istrate). Cercetător științific principal gradul I din anul 2002. A fost distinsă cu premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române pe anul 2014, pentru volumul IV din *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* (în continuare NALR–Mold.Bucov.), realizat în colaborare, și cu premii ale unor reviste de cultură. Domenii de interes: dialectologie română și generală, etno- și antropolingvistică, pragmalingvistică.

Colaboratoare la tema NALR–Mold.Bucov., din planul fundamental de cercetare al Academiei Române, a participat la peste 60 de anchete de cercetare

etnolingvistică pe teren în diferite zone din rețeaua *Atlasului* menționat, fiind titulară a echipei conduse de prof. dr. Stelian Dumistrăcel pentru anchetele din sudul Moldovei (48 de localități din județele Vrancea, Galați, sudul județului Bacău, sudul județului Vaslui). Ca rezultat al cercetărilor întreprinse la tema din plan, a publicat, în calitate de redactor și coordonator, trei volume din seria „Texte dialectale” a NALR–Mold.Bucov. și a colaborat la realizarea și publicarea a trei volume din seria *Atlasului Moldovei și Bucovinei*. Colaboratoare la două granturi ale Academiei Române (nr. 4142/1995 și 5542/1996), având ca temă secțiuni speciale din NALR–Mold.Bucov., a făcut parte din echipa care a lucrat, în perioada 1990–1999, alături de cercetători de la Institutul de Lingvistică de la Chișinău al Academiei de Științe a Republicii Moldova, la tema „Graiurile românești de la est de Carpați. Etno- și sociotexte”, fiind recunoscută pe plan național ca dialectolog de vocație, în special după publicarea (în colaborare) a studiului monografic de teorie și metodologie a domeniului, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare* (1997), o premieră națională.

Institutul de Filologie „Alexandru Philippide” îi datorează realizarea editorială a 25 de tomuri (însușind peste șapte mii de pagini) din „Anuar de lingvistică și istorie literară” (www.alil.ro), publicație periodică a acestei unități de cercetare de elită, ca secretar științific de redacție (1967–2004), respectiv ca redactor responsabil-adjunct (2005–2017), volume printre care se disting cele reprezentând lucrările celui de al III-lea Simpozion național de dialectologie română (t. XXX/1985), respectiv suplimentul la t. XXXIII/1992–1993, intitulat *Eugeniu Coșeriu. Prelegeri și conferințe*. Publicații (în colaborare), selectiv: NALR–Mold.Bucov, *Texte dialectale* (I/1, 1993; I/2, 1995; II/1, 2002), la Editura Academiei Române; NALR–Mold.Bucov., *Prospect* pentru vol. III (2005) și volumele III (2007) și IV (2014) din *Atlas*, la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Ediție: Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică* (Chișinău, Editura Știința, 1994). Peste 50 de articole și studii tipărite în reviste și volume de profil din țară și din străinătate.

Un necrolog DH, semnat de colegii de la Departamentul de dialectologie și sociolingvistică, a fost publicat în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, XVIII, nr. 2, 2017, p. 23–25; vezi și un portret-evocare, în „Limba română” (Chișinău), XXVIII, nr. 3–4 (245–246), 2018, p. 79.

MORFOLOGIE DIALECTALĂ: GENITIVUL ÎN *-LI**

DOINA-EUGENIA HREAPCĂ

0.1. Prezența, în graiuri ale limbii române, a finalei *-li* (față de *-lui*) a genitivului unor substantive comune și în construcții ale unor nume proprii este un fapt morfologic care a atras atenția în mod sporadic, ceea ce explică, în parte, și ivirea unor controverse în ceea ce privește explicația apariției, mai ales că asupra acestui fenomen lingvistic s-au oprit, în diverse etape și din puncte de vedere diferite ale exegezei (uneori numai în trecut), mai mulți lingviști, printre care îi amintim pe Sextil Pușcariu, Tache Papahagi, N. Drăganu, Al. Procopovici, I. Coteanu și G. Ivănescu.

0.2. Dat fiind faptul că, aproape în mod constant, faptul morfologic la care ne referim este asociat, uneori ca explicație din perspectiva etimologiei, cu prezența formelor de genitiv antepus de tipul *a li*, *ali*, vom menționa, corelativ, și (unele dintre) discuțiile privitoare la acest aspect al istoricului declinării.

0.3. În comunicarea de față, încercăm examinarea punctelor de vedere exprimate asupra subiectului anunțat în titlu, inclusiv asupra controverselor la care ne-am referit, cu interes deosebit pentru completarea informațiilor privind areologia fenomenului, care ne preocupă mai ales în ceea ce privește graiurile din Moldova. În ultimul rând, pe baza „funcționării” modelului în contemporaneitate, în vorbire, schițăm posibilitatea unei discuții cel puțin nuanțate față de una dintre explicațiile avansate anterior.

I. Semnalarea fenomenului: cronologie și încercări de explicare

1. Oprindu-se asupra „evenimentului anului 1938”, anume „apariția [primului volum al] Atlasului lingvistic român”, „o dată istorică în lingvistica românească”, Sextil Pușcariu semnalează, printre extrem de numeroase fapte ale vorbirii care i-au atras atenția, și finala de genitiv *-li* pentru forma *-lui* a articolului enclitic la o

* Textul de față reprezintă o comunicare a autoarei, susținută în octombrie 1999 la Sesiunea științifică anuală a Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” și păstrată până acum în manuscris. Față de redactarea primă, s-a procedat la reorganizarea expunerii, ținând seama și de existența unui capitol tematic în titlul Hreapcă 1998, precum și de publicații ulterioare ale autoarei, și a fost actualizată bibliografia. Intervențiile redacției sunt menționate ca atare.

serie de substantive comune, de genul neutru și masculin, în construcții de tipul *umărul (umerii) obrazuli, narea nasuli, furca cheptuli, creștetul capuli, nodul gâtuli*, (cu) *coada ochiuli* etc.

1.1. De la Pușcariu, de reținut aici este mai ales faptul că, urmărind distribuția geografică a formelor respective, autorul, într-o scurtă notă de subsol, comentează următorul aspect: dacă formele de genitiv cu *-lu* (tipul „umărul obrazulu”) sunt răspândite în nord-estul teritoriului dacoromânesc, cele în *-li* apar „pe o fâșie care trece, de la nord spre sud prin centrul Ardealului și se pierde în Muntenia” (Pușcariu 1938: 414, cu trimitere la o hartă colorată, 27, din seria „Micul Atlas lingvistic român”, urmărind „Genitivul în cuv. coada ochiului”, vol. I, Cluj, 1938). Date ale acestor prețioase informații pot fi nu doar confirmate, ci precizate și îmbogățite urmărind prezența respectivei forme de genitiv pe hărțile din volume ale *Atlasului lingvistic român I* (ALR I, seria Sever Pop) și ale *Atlasului lingvistic român II* (ALR II, seria Emil Petrovici), atlase pentru care anchetele s-au efectuat între anii 1928 și 1939, dar în special pe hărți din recente atlase regionale ale limbii române.

1.2. Iată, pentru ceea ce putem numi aria „carpatică transilvăneană de vest și de sud”, ce se continuă cu „infiltrări” în Muntenia (vezi, *supra*, 1.1, prezentarea lui Pușcariu), mai întâi, atestări de pe hărți (în continuare: h.) din ALR I/I, din puncte ce se plasează, începând din nord, în zona estică a Munților Apuseni (I), continuând cu zona montană și submontană din sudul Transilvaniei (II) și cu puncte de anchetă (în continuare: pct.) din nord-estul, respectiv din sudul Munteniei (III), pe care le cităm în această succesiune geografică:

– (moalele, vârful) *capuli*: h. 5/ pct. 270, 283, 289 (I); 100, 131, 158, 170 (II); 730 (III);

– (lumina, lumea) *ochiuli*: h. 19/270, 289 (I); 100, 103, 131, 160, 170 (II); 730, 890 (III); cf. (albul, albușul) *ochiuli*: h. 18/131, 158, 160, 166 (II) și, de asemenea, (cu coada) *ochiuli*: ALRM I/I, h. 27 (citată de Pușcariu)/ 350 (în Maramureș!); 270, 283, 289 (I); 100, 103, 131, 158, 160, 166, 170 (II); 730, 890 (III);

– (umerii) *obrazuli*: h. 24/289 (I); 100, 131, 170, 156, 158 (II); 730 (III); cf. (buca) *obrazuli*: ALR I/I, h. 23/730 (III);

– (fluierul) *picioruli*: h. 58/270 (I); 100, 103, 156, 158 (II); 890 (III); în acest ultim punct, cu semnul indicând nesiguranța percepției sunetelor finale); cf. (pulpa, mușchii) *picioruli*: h. 56/289 (I); 170 (II).

Pentru aceeași arie, cu extensia indicată, în Muntenia, există atestări comparabile după diferite răspunsuri înregistrate în ancheta pentru ALR II, pentru care menționăm doar punctele investigate în care a fost notată forma de genitiv: 95, 272, 284 (I); 102, 172, 833 (II); 728 (III); ultimul punct se află în vecinătatea pct. 730, din rețeaua ALR I, citat frecvent anterior).

2. Eventualitatea corelației semnalate *supra* (0.2) și atestări anterioare discuției propuse de Pușcariu, paralel cu explicațiile date fenomenului, sunt prezente la autori la care ne referim în continuare.

2.1. Îl menționăm, mai întâi, ca punct de plecare, pe Tache Papahagi, care a semnalat, în graiuri din Munții Apuseni, genitive pentru nume de persoană cu (*a*) *li* proclitic, cum sunt „Savina *a li* Bodă”, „Ioan *a li* Pătru”, „Gheorghe *a li* Lip”, alături de „genitivul cu *a lu*”, precizare deosebit de importantă (Papahagi 1925: 52; pentru feminine, cf. „Pătru *a li* Rafilă”; cf. și numele proprii „A Luri”, „A Toli”, p. 66). Menționăm faptul că unele din aceste exemple vor fi reluate în majoritatea articolelor ulterioare consacrate temei, dar atrage atenția faptul că, într-o zonă ce poate fi considerată un nucleu al ariei în care se folosește forma enclitică de genitiv *-li* pentru substantive comune și pentru nume proprii, Papahagi nu înregistrează acest fapt în numele de locuri al căror corp fonetic ar permite forma redusă în discuție a finalei, de tipul „Pârâul Badinului”, „~ Brăduțului”, „~ Pârçului”, „~ Turcului”, „Piatra Micului”, „Poienile Ursului”, „Valea Abruzelului”, „~ Albacului”, „~ Braicului” etc. (*op.cit.*, p. 66; evidențierile grafice ne aparțin).

2.2. Pornind de la materialele și de la explicațiile etimologice ale lui Papahagi din articolul citat anterior, privind prezența, în graiurile din Apuseni, a genitivului cu *a li* pentru masculine (și numai excepțional pentru feminine), Nicolae Drăganu, în 1928, a susținut că procliticele dacoromânești *a li* și *li*, în raport cu forma aglutinată *ali*, prin care se formează, exclusiv în dialectul aromân, genitivul substantivelor feminine (de tipul *ali feată*, *ali feate*), nu au origine comună, ultima provenind dintr-un lat. *ad + illae*, un plural feminin. Pentru Drăganu, *li* din construcțiile mai sus citate din graiurile moților, ce apare în poziție proclitică la substantive proprii de genul masculin, a rezultat pe teren dacoromânesc din reducerea diftongului *ui* din finala articolului masculin *-lui*. La fel s-ar explica și reducerea ce se produce în cazul postpunerii articolului, ca în exemplele de versuri, chiar de la moți, citate după Ștefan Pașca (*Din Munții Apuseni*, 1928; transcriere simplificată fonetic): „Pă câmpul Bolduțului/ Pă c[o]astile Oltuli”; „În țara Hațăguli/ Fata hărățaganuli”; „Și să r[o]agă cuculi/ Și să-nchină cuculi” (Drăganu 1928: 310).

2.3. Într-o replică imediată (și tensionată), publicată în același număr din „Revista filologică”, Alexe Procopovici respinge opiniile lui N. Drăganu în termenii următori: „Negreșit, dacă forme ca *Oltuli*, *cuculi* etc. s-ar fi dezvoltat, de fapt, pe calea unei evoluții fonetice, din *Oltului*, *cucului* etc., nimic n-ar fi mai firesc decât să admitem că și drom. *a li* (antepus deci) este continuatorul unui mai vechi *a lui* neaccentuat. Ar trebui făcută deci dovada că o prefacere fonetică de felul acesta, *ui* > *i*, a fost într-adevăr cu putință”. Or, continuă Procopovici, „încotro ne întoarcem însă privirile în cuprinsul ținutului dacoromânesc, *ui* neaccentuat s-a păstrat nealterat” și citează exemplele *uimit*, *fuior*, *nu-i nimic* (Procopovici 1928: 318). O abordare cel puțin ciudată, de vreme ce se face abstracție de realitatea că Drăganu se referea la o *finală*, un diftong cu statutul de morfem, nu la orice context al respectivei secvențe fonetice, ca să nu mai discutăm faptul că, în cazul subst. *fuior*, vocalele *u* și *i* nu formează un diftong!

2.4. Înregistrări elocvente: Emil Petrovici

2.4.1. În anii 1930–1933, în ancheta din pct. **284** al rețelei ALR II (punct la care vom trimite frecvent; acesta este motivul evidențierii grafice prin bold), Sânmihaiul Almașului, jud. Sălaj (localitate aflată în nucleul ariei vest-transilvănene a prezenței fenomenului în discuție; vezi și supra, 1.2), Petrovici a notat nume de persoană cum sunt (în afara formei cuvintelor ce interesează tematic, transcriem literarizat; prin bold evidențiem vocala articulată): „Ionaș Albu (*a Bușuli*)”, „Cioban (*a Fileruli*)”, „Ionașu lui Mitru *Bușuli*”, „Iionu *li Bogdan*”, „*A li Ionu Paladii*”, „*A li Lesandru lui Dărăbuș*”, „*A Liculi*”, „Măria Oniț *Boduli*”, „*A Mitru Raruli*”, „*A li Țăli lui Ficorator*” (Petrovici 1988: 163–164).

Tot în jurnalul de anchetă Petrovici, cuprinzând informații onomastice pentru alte localități din vestul Transilvaniei (dar și din Crișana!), situate, așadar, de asemenea, în aria de interes pentru studiul fenomenului, același lingvist a notat, în anii 1930–1931, nume prezentând construcții similare (și corelative) de genitiv, cum ar fi: „Maria **Orbuli**”, „Ionu *li Iacob*”, „Trifonu *li Rusanu Orbuli*” (*op.cit.*, p. 56), „Gheorghe-a Muscanului” (p. 154), „Mărișca Petri **Miculi**” (p. 170), „Al Somoș” (p. 174; aceasta ar putea fi reproducerea unei grafii din registrele de stare civilă!).

Reținem, ca fapt important, variația liberă între formele proclitice ale articolului genitival urmate de nume al căror genitiv are finala *-li*, ca în exemplele:

→ *a* [+ *-li*]: *a Bușuli*, ~ *Fileruli*, ~ *Liculi*, ~ Mitru *Raruli*,

dar și în combinații cu alte forme enclitice, de tipurile:

→ *a li* [+ *-lui*]: *A li Lesandru lui Dărăbuș*, *A li Țăli lui Ficorator*;

→ *lui* [+ *-li*]: *Ionașu lui Mitru Bușuli*;

→ *-li* formă simplă, Măria Oniț *Boduli*, Mărișca Petri *Miculi* (precedate însă de alte genitive), ce apare și proclitic: Ionu *li Iacob*, Iionu *li Bogdan*.

Trebuie să adăugăm faptul că, în zonă, există numeroase forme enclitice care, în ceea ce privește denominația privind descendența sau căsătoria femeilor, nu diferă de cele obișnuite în graiuri populare din alte areale dacoromânești, ca în cazurile (extrase chiar din listele din care am excerptat exemplele de mai sus): „Gheorghe-a Muscanului” (p. 154), „Ionașu lui Mitru...” (p. 164), dar și în majoritatea punctelor de anchetă din zona care prezintă interes de studiu al problemei: „Văsălica lu Pavel Nemeș”, „Măriuca Barbu a lu Ordiana” (p. 77); „Anica lu Somse” (p. 89); „Fila lu Iras” (p. 168), „Petru Derle (a Lechi)” (p. 169); „Culă a Za[h]arii” (p. 173) etc.

2.4.2. Aceleași situații pot fi constatate și în investigațiile ad-hoc, privind numele de persoane, realizate cu Chestionarul ALR II de către același anchetator.

2.4.2.1. Construcții pentru nume de persoană

A. Ne referim mai întâi la construcții de genitiv:

a) de tip proclitic:

→ „Ionu *li Iancu*” (ALR II 1969, h. 1597, „Ion al lui Dumitru”, pct. **284**); „Ioni *li Iancu*”, pct. 325; (în continuare trimitem la același volum, precizând doar titlul hărții); „Costan *li Petri*” (h. 1598, „Petru al lui Costea”, pct. 325, în Crișana);

b) de tip enclitic:

→ „Ionu Iancu*li*” (h. 1597, pct. 95, 102).

Pentru situația de ansamblu, față de tipurile „Ionu *li* Iancu” și „Ionu Iancu*li*”, în zona de studiu sunt curente construcțiile de tipul „Ion a lui Iancu”, respectiv „Ionu Iancului”.

B. Construcții de dativ:

→ „Îi dau calu *li* Dumitru” (h. 1599, „Îi dau calul lui Dumitru”, pct. 95); „Îi dau calu *li* Mitru” (pct. 325).

Ca situație de ansamblu, față de această construcție, în zona de studiu este curent tipul „dau calul *lu(i)* Dumitru”, „dau calu *la* Dumitru”.

2.4.2.2. Construcții pentru substantive comune

a) Construcție de genitiv:

→ „Capu calu*li*” (*vol. cit.*, h. 1571, „Capul calului”, pct. 284, finală subliniată de anchetator!).

Deosebit de important pentru discuția de față este faptul notat de anchetator în același pct. 284, în care, pe h. 1572, „Dintele cânelui”, după ce înregistrează răspunsul „Dintele *cânelui*”, Petrovici adaugă: „Informatorul susține că nu se poate zice *câneli*, deși genitivul se formează în mod obișnuit în *li*”. Această observație ne atrage atenția asupra contextului fonetic în care, în graiul respectiv (dar și în alte graiuri din zonă), *-lui* > *-li* numai în situația în care finala *-lui* este precedată de o silabă în care se află o altă vocală *u*; așadar *-ului* > *-uli*. Prin această discuție, anticipăm explicația apariției, prin disimulare vocalică totală, a finalei de genitiv (dar și de dativ) *-li*, de care ne vom ocupa *infra* (II.8.2.2 și 9.1).

b) Construcție de dativ:

→ „Dă-i fân calu*li*” (*vol. cit.*, h. 1575, „Dă-i fân calului”, pct. 284).

2.4.3. Să reținem, așadar, faptul că membrii Muzeului Limbii Române, interesați de tema în discuție, de la Papahagi la Drăganu și Procopovici, au introdus în chestionarul de anchetă pentru ALR II întrebări pe baza răspunsurilor cărora să poată fi urmărită prezența (sau absența) formelor de dativ *-li* pentru *-lui*, situație reflectată pe hărți ale *Atlasului* respectiv (formele citate, după Petrovici, din 2.4.1–2.4.2). Dar, ocazional, Emil Petrovici înregistrează forme similare în texte și în versuri culese de la moșii din Scărișoara (jud. Alba). Faptul este izolat; în versuri, presupunând și presiunea rimei, obișnuită este finala *-lui*: „puiul *cucului*”, „mijlocul *codrului*”, „floarea *soarelui*”, „poarta *raiiului*”; cf. *Abrudului, barbatului* (Petrovici 1939: 137, 140, 143, 144, 147). În schimb, în răspunsuri ale unor informatoare de la care a înregistrat un basm, respectiv descrierea unei practici magice, *-li* apare în variație liberă cu *-lui*: „mama *ficioruli*” (*ibidem*: 152), „bolundu *satuli*” (p. 154), „îl spală cu lingura *vântuli*” (p. 159; în fraza următoare: *vântului*).

2.5. Datorită unor înregistrări ocazionale, putem constata extinderea spre sud-vestul Moldovei a ariei transilvănene de sud a fenomenului, respectiv prezența finalei *-li* în genitiv și în dativ, după versuri înregistrate în Vrancea de Ion Diaconu: „Pă dialu Ardealu*li*/Să vezi umbra steagu*li*”, respectiv „Și iar verdi lemne verzi/Flăcău*li* să nu-i crezi” (Diaconu 1969 [II]: 311, 307). De fapt, localitatea Soveja, de

unde au fost înregistrate versurile citate mai sus, împreună cu alte aşezări din zonă, reprezintă enclave de grai muntenesc-transilvănean, ca urmare a colonizării unor păstori din Rucăr și Dragoslavele, cu trecere spre Moldova prin sudul Transilvaniei, cu staționări în această zonă, începând din secolul al XVII-lea (cf. Hreapcă 1998: 4–10 și 18–53).

Tot ca manifestare lingvistică a transhumanței, prezența construcției de genitiv-dativ în discuție este comparabilă cu semnalarea aceluiași fapt în zona Râmnicu Sărat (cf. Drăganu 1928: 310).

3. Referiri la acest tip de genitiv din perspectiva istoriei limbii române

3.0. Intreresele specialiștilor s-a îndreptat asupra *originii* formelor articolului genitival *proclitic* în limba română, astfel că problema formei *enclitice* pe care o discutăm face doar obiectul unor referiri în trecut în tratarea generală a originii genitivului românesc.

3.1. Referindu-se la problematica generală, I. Coteanu notează faptul că „este puțin probabil ca genitivele și dativale cu articol proclitic mai sus citate (de tipul *ei, îi, i, îi*), din documente aparținând secolului al XVI-lea și de mai târziu, să reprezinte continuarea stadiului primitiv” (= etimologic; Coteanu 1969: 119). Autorul citat, având în vedere și situațiile consemnate pe hărți din ALR II, consideră că explicația lui N. Drăganu privind proveniența prin evoluție fonetică în special a formei proclitice de genitiv *li* poate fi admisă (vezi Coteanu 1969: 127; autorul invocase, anterior, conceptul de „unitate morfologică”), un punct de vedere de care ținem seama în explicarea apariției formei *-li* pentru *-lui*, anume ca articulare într-un anumit context fonetic.

3.2. Pentru G. Ivănescu, etimologist convins, forma *(-li* în loc de *(-lui* a articolului masculin, genitiv și dativ, al numelor comune, în graiuri din Crișana și Țara Moșilor, „presupune, desigur, un lat. pop. *illi* > **li*, foarte ușor de explicat, din moment ce avem în latina clasică genitivul *illi* și dativul *illius*: *ochiuli* «ochiului», *-li* care este identic cu cel din *a li Gheorghe* «al lui Gheorghe», formă identică, la rândul său, cu *ali* din dialectul istroromân” (Ivănescu 1980: 136; vezi, într-o notă de subsol, explicarea cauzelor fonetice pentru care nu s-ar fi ajuns și la formele **omul'i* > **omui*). Trebuie să observăm, pe de altă parte, că lingvistul ieșean, pentru care hotărâtoare ar fi explicații ale lui A. Procopovici (din articolul acestuia, citat în I.2.3), nu ia în considerare, pentru prezentarea fenomenului, informații cum sunt cele semnalate, anterior, de Pușcariu (cf. I.1), de Petrovici (I.2.4.3) sau de Ion Diaconu (I.2.5). Revenind, în trecut, asupra fenomenului, pentru Ivănescu, prezența, pe teritoriul lingvistic muntenesc din sudul Ardealului, alături de alte fapte lingvistice, a formei *-uli* a „articolului definit (enclitic) masculin de genitiv și dativ, întocmai ca în unele regiuni de la nord de Mureș” constituie una dintre probele faptului că, aici, s-au stabilit români „rotacizanți” (Ivănescu 1980: 458)¹.

¹ Menționăm că aceleași puncte de vedere, în aceiași termeni, apar în Ivănescu 2000: 138–139 (*n. red.*).

II. Precizarea ariei fenomenului, după atlasele regionale

1.1. Utilizarea formei în discuție, respectiv a genitivului cu finala *-li*, se verifică pe baza tuturor hărților ce cuprind construcții susceptibile de a prezenta fenomenul respectiv, din ALR I, care, în plus, oferă informații sumare și în ceea ce privește graiurile muntenesti, fapt asupra căruia nu mai insistăm (cf. I.1.2). Aria carpatică transilvăneană a fenomenului, dar și extensia acesteia spre est, în graiuri din Moldova, se conturează cu destulă precizie pe baza atlaselor lingvistice regionale românești. Este mai greu să raportăm la această arie prezența fenomenului în graiuri din Bucovina.

1.2. Avem, deci, ca program

a. compararea etapei ALR I și ALR II cu atlasele regionale (verificare a corespondențelor – a deosebirilor) și

b. extinderea investigației spre arii nesemnificate în ALR I și ALR II.

1.3. Comparația (selectivă) care urmează (pentru **a.**) este posibilă și concludentă, date fiind, în primul rând, preluarea, ca regulă generală, în rețeaua de puncte a atlaselor regionale, a tuturor punctelor anchetate pentru ALR I și ALR II, iar, în al doilea rând, corelația dintre chestionarele celor două serii ale atlasului lingvistic național și cele ale atlaselor regionale românești din seriile *Atlasul lingvistic român, pe regiuni* (ALRR), respectiv *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni* (NALR), ca și în ceea ce privește publicarea răspunsurilor la întrebările din aceste chestionare.

2. Corespondențe și lipsa corespondențelor

2.1. Am prezentat esențialul situației pentru graiurile din Transilvania intracarpatică în teza noastră de doctorat (Hreapcă 1998: 168–169, inclusiv Harta 11, intitulată „Înregistrarea finalei *-li*”). Ca observație generală, notăm faptul că forme de genitiv cu finala *-li* au fost notate exclusiv în vestul și în sudul Transilvaniei intracarpatice; dintr-un total de 220 de puncte care formează aria anchetată pentru atlasul provinciei respective, forme de genitiv cu finala *-li* (pentru *-lui*) sunt notate într-un număr de 43 de puncte, după cum urmează:

– în 21 de puncte din aria *vestică* a Transilvaniei, situate în zona punctelor de anchetă cu numerele 270, 283 și 289 din rețeaua ALR I (Pop), respectiv 95, 272 și 284 din rețeaua ALR II (Petrovici);

– în 22 de puncte din aria *sudică* a Transilvaniei, situate în zona punctelor de anchetă cu numerele 100, 103, 131, 156, 158, 160, 166 și 170 din rețeaua ALR I, respectiv 102, 172 și 833 din rețeaua ALR II.

Pentru punctele de anchetă menționate mai sus, atestările apar *supra*, în I.1.2, respectiv 2.4.1–2.4.2.

Pe hărți din ALRR–Trans. I, cuvintele în cazul genitiv prezentând forma în discuție se află înregistrate, de exemplu, în sintagmele [1] (*creștetul, vârful*,

moalele capuli (h. 6); [2] (cu *coada ochiuli* (h. 53); [3] (*nodul, ciotul, cucuruzul gâtuli* și [3'] (*nodul grumazuli* ('mărul lui Adam'; h. 113); [4] (*furca, doasca pieptuli* (h. 129); [5] (*umărul, umerele obrazuli* (material necartografiat, întrebarea 148, p. 313–314). Pentru formația cu un nume propriu, cf. „mărul *li Adam*” (h. 113, pct. 292, 347, 348), respectiv „nodul *li Adam*” (h. 113, pct. 352).

Menționând că formele în discuție nu apar în toate punctele de anchetă din rețeaua ALRR-Trans. corespunzătoare celor din rețelele de puncte ale ALR I sau/și ALR II, precum și faptul că acestea nu se înregistrează, de fiecare dată, în toate sintagmele enumerate mai sus, prezentăm frecvența aparițiilor, clasificând numărul ocurențelor, în ordine descrescătoare, de la 5 la 1, cu indicarea punctelor cartografice din ALRR-Trans., după cele două arii departajate anterior.

Pentru corespondența dintre punctele cartografice la care ne-am referit, vezi ALRR-Trans, 1992, p. IX–X.

α. Aria vestică:

- cinci apariții, pct. 244;
- patru apariții, pct. 259, 271 (corespunzător pct. **284** din rețeaua ALR II), 308, 330, 347;
- trei apariții, pct. 242, 243, 292, 296, 307, 331, 353, 374, 375;
- două apariții, pct. 351, 370;
- o apariție, pct. 290, 348, 349, 403.

β. Aria sudică:

- patru apariții, pct. 343, 391, 423, 435;
- trei apariții, pct. 390, 396, 410, 424, 438, 441, 450;
- două apariții, pct. 364, 383, 412, 425, 440;
- o apariție, pct. 359, 413, 414, 420, 421, 439.

Această statistică privind alternanța, în graiul din aceleași localități, situate în aria compactă intracarpatică-nucleu, între forme de genitiv cu finala *-li* și *-lui*, cele de al doilea tip mai numeroase, conduce spre caracterizarea fenomenului ca unul regional (-dialectal) în „retragere” (față de uzul literar), aria prezenței acestuia pe teritoriul Transilvaniei fiind comparabilă, de exemplu, cu aceea a lui *-u* („final”), care cuprinde și graiurile din întreg sudul Moldovei, ca și pe cele din estul Munteniei (vezi Dumistrăcel 1978: 165–169, inclusiv harta 9 din această lucrare).

2.2. „Retragerea” utilizării formei în discuție pentru graiuri din exteriorul ariei-nucleu intracarpatică poate fi invocată și datorită faptului că, de exemplu, față de prezența fenomenului în pct. 325 din rețeaua ALR II (citată mai sus, 2.4.2.1), în graiul din corespondentul acestuia din NALR-Cr. I, pct. 173, genitivul cu finala *-li* nu a mai fost înregistrat; iată, selectiv, notațiile din volumul I citat din atlasul respectiv (transcriere literarizată; evidențierile prin italice ne aparțin): „moalea, vârvul *capului*” (h. 5), „cu coada *ochiului*” (h. 44), „puța *gâtului*” ('omușor'; h. 72), „osul *gâtului*, ciontul *gâtului*” ('mărul lui Adam'; h. 119), „scândura *cheptului*” ('furca pieptului'; h. 133) etc. De altfel, nici Teofil Teaha, în monografia sa consacrată unor graiuri din sudul Crișanei, nu a consemnat

fenomenul, deși, printre faptele privitoare la construcții arhaice ale genitivului, a semnalat prezența uneia dintre formele discutate anterior, ocupându-se de procliza „articulului de genitiv singular (masculin și feminin) înaintea substantivelor proprii sau care denumesc rudenia”; printre exemplele citate: *Blagu li Macavei*, *Mircea li Iancu Ursului* (atragem atenția asupra finalei respective), *Florea li Adam*, *Floriciuța li Marie*, *cumnatul li frate-meu* (Teaha 1961: 90–91).

2.3. Aceeași semnificație are și faptul că, față de prezența fenomenului în pct. 350, din Maramureș, semnalat pe harta citată de Pușcariu (cf. I.1.1, după ALRM I/I, h. 27), în graiul din corespondentul acestuia din ALRR-Mar 1968, pct. 222, genitivul cu finala *-li* nu a mai fost înregistrat; iată, selectiv, notațiile din vol. citat (I) din atlasul respectiv (transcriere literarizată): „creștetul capului” (h. 5), „cu coada ochiului” (h. 29), „albușul ochiului” (h. 38), „umărul obrazului” (h. 53), „ciotul grumazului” (‘mărul lui Adam’; h. 96), „roata gerunchelui” (‘rotulă’; h. 132) etc. Vezi și un toponim, „Valea Unghiului” (prezentarea localităților, *ibidem*: XIV).

2.4. O situație similară putem constata și în ceea ce privește graiurile din Muntenia. Anterior, am constatat apariția finalei de genitiv *-li* în graiuri din nord-estul Munteniei și din sud-vestul provinciei, pct. 730, respectiv 890, din rețeaua ALR I, cele semnalate inițial de Pușcariu (cf. I.1.1), la care am adăugat atestări pentru alte substantive în genitiv (cf. I.1.2). Pentru pct. 730 din rețeaua ALR I (localitatea Joseni, Buzăru), nu se găsește un corespondent în rețeaua ALRR–Munt.Dobr., așadar nu putem face o comparație pentru cercetarea de față. Cât privește pct. 890, acesta figura în rețeaua de puncte a ALR I cu numele *Tâmpeni* (Olt), localitate existentă în ALRR–Munt.Dobr. cu numerotarea 769 și cu precizarea privind schimbarea numelui din *Tâmpeni* în *Movileni* (cf. ALRR–Munt.Dobr. I, p. 27). Așadar, pentru pct. 769 din rețeaua atlasului lingvistic regional al Munteniei și Dobrogei, s-au înregistrat doar forme de genitiv cu finala *-lui*, cum sunt „lumina ochiului” (‘pupilă’; *ibidem*: h. 17), „cu coada ochiului” (h. 18), „pleoapa de sus a ochiului” (h. 19), „umărul obrazului” (h. 25), „furca pieptului” (h. 57), „oul ghenuchiului” (‘rotulă’; h. 80), „fluierul piciorului” (h. 87) etc. Vezi și numele de locuri „Valea Luțului”, „~ Teiului”, „~ Florului” (*ibidem*: 27)².

3. Extensia prezenței fenomenului, studiat parțial: Moldova și Bucovina

3.1. Am semnalat faptul că, pentru sud-vestul Moldovei, finala de genitiv și dativ *-li* a fost înregistrată ocazional de Ion Diaconu, în versuri populare (cf. *supra*,

² În ceea ce privește punctele de anchetă „muntenești” 730 și 890 din rețeaua ALR I semnalate de Pușcariu pentru finala *-li* a genitivului, cercetări dezvoltate de autoare în cadrul studiului Dumistrăcel–Hreapcă 2007, au evidențiat situarea acestora în raport cu ceea ce autorii, după Sever Pop, au numit arii de tip „binare” și „coridor”, marcate de mișcările transhumantei dinspre sudul Transilvaniei direct spre Dunăre sau, pornind din zona Bârsei, spre „bălți” ale fluviului (cf. *ibidem*: 149–152 și hărțile 1 și 3; în ceea ce privește situația lingvistică a sudului Transilvaniei din această perspectivă, cf. p. 157–158) (*n.red.*).

I.2.5). Dincolo de perspectiva de a considera atestările respective ca eventual întâmplătoare și problematice, studiind enclavele lingvistice „muntenești” (marcate și de trăsături „transilvănene”) din sud-vestul Moldovei, respectiv spații ale mișcării, spre bălțile Prutului, ale păstorilor din această zonă, am ajuns la concluzia că acest fenomen lingvistic s-a difuzat dincolo de arealul intracarpatic transilvănean.

3.1.1. Iată o prezentare rezumativă a „enclavelor” în discuție (după Hreapcă 1998: 18–63). Locuitorii din așezările Borșani–Coțofănești, jud. Bacău (pct. de anchetă 657 din rețeaua NALR–Mold.Bucov.), Cașin, jud. Bacău (pct. de anchetă 667) și Soveja, jud. Vrancea (pct. de anchetă 669), sunt, la origine, coloniști din Muntenia, din zona Rucăr și Dragoslavele, care, cu staționări îndelungate prin sudul Transilvaniei, au migrat, ca păstori, spre sud-vestul Moldovei, cu posibilitatea stabilirii a două momente ale unor deplasări masive: începutul secolului al XVII-lea și începutul celui următor. Țara Bârsei a reprezentat o „haltă” importantă pe traseul indicat; de altfel, în documente economice din Moldova din secolul al XVIII-lea, cei stabiliți în ținuturile Putna și Bacău sunt menționați sub numele de *bârsani*. Pe de altă parte, muscelenii stabiliți temporar aici și-au continuat înaintarea spre est, pe „drumul oilor”, spre bălțile Prutului și ale Dunării, mișcare devenită pendulatoare, în asociere cu localnici, fapt menționat de geograful Simion Mehedinți, originar din Soveja.

3.1.2. În afara trăsăturilor *irrelevante* pentru o caracterizare lingvistică adecvată, cele aparținând graiurilor muntenești nordice, subcarpatice, celor din sudul Transilvaniei și celor moldovenești de sud-vest (de profilul a ceea ce am numit, pornind de la G. Ivănescu, un „dialect carpatic de sud-est”, acoperind în trecut, în faza românei comune, arealul mai sus delimitat), graiurile „bârsanilor” de odinioară se caracterizează prin unele trăsături dialectale *relevante* muntenești, în ceea ce privește vocalismul și în ceea ce privește consonantismul, cu observația că majoritatea acestor fonetisme se regăsesc și în graiurile transilvănene sudice, considerate ca aparținând „subdialectului” muntenesc.

Pe de altă parte printre trăsăturile lingvistice *relevante* „transilvănene”, am notat, în ceea ce privește vocalismul, apariția finalei *-(i)e*; prezența diftongilor cu elemente egale (/ea/, /ia/, /ie/, /ua/, /uo/); sincoparea vocalică în participii de tipul /vint/, /văst/, iar, în ceea ce privește consonantismul, prezența ocluzivelor dentale muiate /tʰ/, /dʰ/, /nʰ/. Printre trăsăturile vocalice relevante transilvănene, am notat și reducerea finalei de genitiv (-dativ) *-lui* la *-li* (în *capuli*, *ochiuli*, *obrazuli* etc.)³.

3.2. Ne vom referi însă și la faptul că, pe hărți din atlasul lingvistic al Moldovei și Bucovinei, fenomenul în discuție a fost înregistrat și în graiuri din Bucovina, ceea ce constituie o noutate absolută, pe care o vom aborda tangențial, în legătură cu o explicație de fonetică a anchetei dialectale (cf. *infra*, 7).

³ În legătură cu analizele citate, cf., recent, și Hreapcă 2017: 240–241) (*n.red.*).

4. Baza documentară a studiului de față este constituită din:

- înregistrările, din caietele de anchetă, ale răspunsurilor directe din cele trei localități menționate anterior, la cele 2543 de întrebări din Chestionarul NALR, dintre care, până în momentul de față, au fost publicate [a] cele 57 care cuprind informațiile despre fiecare localitate și subiecții anchetați (în redactările din NALR–Mold.Bucov. *Date*, p. 379–380, 400–402, respectiv 404–406 și [b] răspunsurile la un total de 525 de întrebări⁴, publicate pe hărțile și în sintezele de tip „material necartografiat” (MN) din volumele NALR–Mold.Bucov. I (236 de întrebări) și NALR–Mold.Bucov. II (289 de întrebări), la care trimitem indicând nr. hărții de bază, respectiv, pentru MN, numărul întrebării (î.), al planșei (Pl.) și al paginii din volum pe care sunt sintetizate răspunsurile corespunzătoare;
- răspunsuri nepublicate până la această dată, pentru întrebările 818–2543, la care trimitem indicând numărul întrebării din *Chestionar*;
- informații suplimentare notate pe „fișa 6” a unora dintre paginile din caietele de anchetă;
- înregistrările pe bandă de magnetofon a etno- și sociotextelor (înregistrări la care am participat) din localitățile respective, reprezentând aproximativ 250 de texte, fiecare cu o durată alternând de la 15 până la 40 de minute, de la un total de 57 de subiecți, înregistrări din care au fost selectate expunerile publicate în volumele de „texte”: vezi NALR–Mold.Bucov. *Texte I/2*, p. 69–80, pentru *Borșani-Coțofănești* (cf. și p. XLVII–XLIX, cu datele despre informatori), p. 148–157, pentru *Cașin* (cf. și p. LVI–LVIII, cu datele despre informatori), p. 209–225 pentru *Soveja* (cf. și p. LXIV–LXVI, cu datele despre informatori). Amploarea (relativă) a documentării creditează concluziile noastre, ținând cont de numărul satisfăcător de exemple excerptate.

5. Formele de genitiv-dativ în *-li* în graiurile din enclavele pe care le studiem nu au caracterul de noutate absolută (cf. 2.5); prezintă importanță deosebită însă confirmarea reprezentativă a fenomenului în graiurile acestea de migrație și atribuirea rolului acestui fenomen în ceea ce privește staționarea „migranților” în zone din sudul Transilvaniei, în special în zona Brețcu, unul dintre câștigurile tezei noastre de doctorat (cf. Hreapcă 1998: 34–35 și 38–41), și constatarea extinderii formelor regionale respective, spre Prut, prin procesul tranșumanței, de vreme ce, anterior, graiurile studiate fuseseră caracterizate drept „parașutate” pur și simplu în sud-vestul Moldovei. Pe de altă parte, menționăm faptul că, în pofida situației istorico-demografice comune, există diferențe între situația lingvistică a graiurilor din cele trei localități: fenomenul a fost înregistrat numai în graiul din Soveja, pentru celelalte două localități neexistând atestări. Ne vom folosi însă de transcrieri fonetice din localitatea Borșani-Coțofănești pentru a urmări tratamentul, în vorbire, a finalei genitiv-dativului în discuție.

⁴ Față de momentul redactării prime a articolului de față, au mai fost publicate două volume din NALR–Mold.Bucov., în 2007, respectiv în 2014, iar numărul întrebărilor din *Chestionar* pentru care s-au publicat răspunsuri a ajuns la 1525 (*n. red.*)

5.1. Prezentăm înregistrările din localitatea Soveja (pct. 669), după care fenomenul în discuție poate fi apreciat ca *dialectal* pentru Moldova, în timp ce, pentru ansamblul graiurilor dacoromânești, acesta prezintă trăsături ale fenomenelor *regionale* (pentru delimitarea criteriilor respective, cf. Dumistrăcel 1978: 164–165).

5.1.1. Substantive comune (transcriere ușor simplificată; în numeroase cazuri, forma în discuție a fost subliniată):

– „moalele *capuli*” (NALR–Mold.Bucov. I, h. 3), „lumina *ochiuli*” (*ibidem*, h. 23), „cu coada *ochiuli*” (h. 24), „buca *obrazuli*” (h. 33), „umărul *obrazuli*” (h. 34), „roata *ghenuchiuli*” (h. 87), „albușul *ochiuli*” (MN î. 123, Pl. 7, p. 246), „buca *curuli*” (MN î. 379, Pl. 32, p. 271), „hotarul *satuli*” (î. 1050), „podul *grajdiuli*” (î. 2064), „talpa *pluguli*” (î. 2079, 2080). Toate aceste răspunsuri aparțin „informatorului principal” folosit pentru anchetă, Samoilă Grigore. Printre răspunsurile informatorului pentru chestionarul special „Meserii”, Sfârnog Gheorghe, s-a înregistrat forma „vatra *foculi*” (î. 2525), cu refacerea (hipercorectă) a unei forme de genitiv tipică graiurilor muntenești (informații după NALR–Mold.Bucov. *Date*: 405).

5.1.2. Toponime: „Dealul *Braduli*”, „~ *Dumicușuli*”, „Valea *Câmpuli*” (ultimul, numele unei părți a satului Rucăreni; date comunicate de informatorul principal, NALR–Mold.Bucov. *Date*: 405), exemple din care putem reține, eventual, subst. *brad* și *câmp*.

5.2. Transcrieri fonetice

Pentru analiza finalei de acest tip, sugestive sunt transcrieri fonetice din cursul anchetei pentru localitatea Borșani-Coțofănești (pct. 657 din rețeaua NALR–Mold.Bucov.), din următoarele cazuri:

– pronunțarea scurtă ori slab perceptibilă a vocalei *u* (în continuare marcată prin „bold”): „ora prânzului” „căruțele ceapeului”, „duminica slăbănogului” (NALR–Mold.Bucov. *Texte I/2*: 77, 78; 72);

– apariția, în locul vocalei *u*, a unui sunet intermediar, *u/î* (grafie în care sunetul suprapus urmează după semnul /): „suprafața cerculu*u/î*”, „în timpul frământatulu*u/î*” (*ibidem*: 76, 79), înlocuit frecvent de *i/î*: „partea de jos a grâulu*i/î*”, „în bătaia vântulu*i/î*” (*ibidem*: 76, 77).

Cf., pentru Cașin (pct. 664), reducerea la *-e* (închis) a vocalei *-i* din forma de genitiv a subst. *nun*: „masa *nunule*” (*ibidem*: 154).

6. Extensii ale fonetismului în sudul Moldovei, în special spre zona Prutului

6.1. În graiuri din sudul Moldovei, finala *-li* a genitivului, „coada *ochiuli*”, a fost înregistrată în pct. 595 din rețeaua NALR, localitatea Gioseni-Tamași, jud. Bacău (NALR–Mold.Bucov. I, h. 24), un sat de colonizare (?), ce s-ar fi produs în urmă cu cca 250 de ani (NALR–Mold.Bucov. *Date*: 278), fapt ce ar putea, eventual, explica apariția formei.

6.2. În mod aproape sigur, mișcării transhumante a păstorilor din sud-vestul Moldovei înspre bălțile Prutului îi putem atribui apariția genitivului în discuție în alte cazuri:

– „cu coada ochiuli, ochiului” (paralel), în pct. 627, Fălciu, jud. Vaslui (NALR–Mold.Bucov. I, h. 24); situată chiar pe Prut. O parte a acestei localități, „de la biserică în sus”, poartă numele „Mocani”, dat fiind faptul că aici s-au așezat „brețcani”, veniți înainte de 1914 (NALR–Mold.Bucov. *Date*: 322);

– „umărul obrazului”, în pct. 630, Berești-Sat, jud. Galați (NALR–Mold.Bucov. I, h. 34); o parte a acestei localități se numește, de altfel, „în Muntenesti” (NALR–Mold.Bucov. *Date*: 327). Pe de altă parte, informatorul pentru chestionarul special „Oierit” se declară „mocan din moși-strămoși” (*ibidem*: 328), iar o informatoare pentru „texte”, T.E., în vârstă de 18 ani, declară că știe cum se face urda, deoarece „tatu n’eu îi mocan” (NALR–Mold.Bucov. *Texte* I/1: 85); pentru raporturile dintre termenii *mocan* și *cioban*, sinonime, dar cu distribuție teritorială diferită în sudul Moldovei, cf. Dumistrăcel 1980: 52–53 și Harta 1 din text).

6.3. Deși apar ca pronunții ocazionale, exemplele notate în pct. 627. Fălciu, jud. Vaslui, și 630. Berești-Sat, jud. Galați, pot fi atribuite transhumației atât datorită elementelor demografice menționate (cf. I.2.5), cât și faptului că tot sudul Moldovei se constituie într-o zonă deosebită față de nordul provinciei datorită unor fapte lingvistice semnalate pentru trăsături comune arealului carpatic de sud-est (cf. II.3.1.2), cu extensii și în nord-estul Munteniei, dintre care cele mai importante sunt prezența vocalei *-u* „final”, prezența formelor verbale „iotacizate”, prezența formei primare a palatalizării labiodentalelor *f* și *v*, ca *h'* și *y*.

7. Nu există semnalări anterioare privind apariția finalei de genitiv *-li* în graiuri din Bucovina. Pe bază de sondaje (concludente) în materialele publicate din programul NALR–Mold.Bucov., se poate afirma că această construcție a genitivului este prezentă, diferențiat ca frecvență, în graiuri din localități-puncte de anchetă a căror populație se află în două situații din punctul de vedere al unor eventuale, mai vechi, relații cu Transilvania: două pentru care, în prezentările corespunzătoare din NALR–Mold.Bucov. *Date*, o asemenea raportare, relativă ca pregnanță, a fost înregistrată, iar altele trei pentru care o atare informație nu se găsește. Prezentăm datele respective privind localitățile la care ne referim și datele lingvistice tematice pe cele două grupe anunțate.

7.1. Oarecare legături cu Transilvania sunt semnalate pentru

– pct. 485. Mănăstirea Humorului, jud. Suceava; despre un grup de familie mai vechi, „cătunenii”, se crede că „ar fi fost veniți din Ardeal” (NALR–Mold.Bucov. *Date*: 80); forme înregistrate: „furca *pieptuli*” (NALR–Mold.Bucov. I, MN, î. 290, Pl. 21, p. 260); pe de altă parte, observăm că finala de genitiv în discuție este frecvent înregistrată în nume de locuri: „Mănăstirea *Humoruli*”, „Apa *Humoruli*”, „~ *Humorule*” (cu *-e* închis), „Preluca *Răuli*”, „Părău *Măruli*”, „Poiana *Faguli*” (cu *-i* deschis), „Capu *Satuli* din Sus”,

„Capu *Satuli* din Jos” (NALR–Mold.Bucov. *Date*: 80, 81; notăm că, uneori, finalele marcate grafic sunt afonizate). O poreclă: „Mama *Caluli*” (*ibidem*: 82). Pentru substantive comune, reținem pronunția pentru *măr, fag, sat, cal*;

– pct. 555. Tătăruși, jud. Iași, pentru care aflăm, din spusele informatorului principal, că „multe dintre familiile actuale sunt venite din Transilvania, pe la 1800” (NALR–Mold.Bucov. *Date*: 213). În graiul din această localitate s-a înregistrat, la unul dintre informatori, finala de genitiv „cu coada *ochiuli*” (similară celei în discuție), dar, la un al doilea, „cu coada *ochiului*” (NALR–Mold.Bucov. I, h. 24).

7.2. Nu sunt semnalate legături cu Transilvania pentru

– pct. 468. Deluț-Fundu Moldovei; toponim: „Opcina *Ursuli*” (NALR–Mold.Bucov. *Date*: 42); „vârvul *capuli*” (la un alt informator, „vârvul *capului*”, cu ultimele două silabe afonizate; NALR–Mold.Bucov. I, h. 3); „cu coada *ochiuli*” (*ibidem*, h. 24); „furca *pieptuli*” (*ibidem*, MN, î. 290, Pl. 21, p. 260);

– pct. 469. Ciocănești-Iacobeni, jud. Suceava (nu putem lua în considerare faptul că locuitorii din satul respectiv se întâlnesc, recent, cu ardeleni, la lucrul în pădure sau în târg, la Vatra Dornei; NALR–Mold.Bucov. *Date*: 45); forme înregistrate: „Vârvul *Omuli*” (nume de munte; *ibidem*, p. 45); „fluierul *picioruli*” (NALR–Mold.Bucov. I, h. 394; ultimele trei silabe pronunțate afonizat); „albul *ochiuli*” (*ibidem*, MN, î. 379, planșa 7, p. 246);

– pct. 477. Frătăuții Vechi, jud. Suceava; „Toloaca Frătăuții”, așadar chiar în numele localității respective (NALR–Mold.Bucov. *Date*: 61); „țidva *capuli*”, „moalea *capuli*” (NALR–Mold.Bucov. I, h. 3); „cu coada *ochiuli*” (*ibidem*, h. 24).

7.3. Oricum, stabilirea vreunei legături, oricare, cu zona reprezentativă transilvăneană a fenomenului nu se impune, dat fiind, în primul rând, faptul că acesta nu a fost notat în nord-estul Transilvaniei din vecinătatea Moldovei (cf. *supra*, I.1.1), iar, în al doilea rând, dacă ținem seama de poziția, aleatorie, față de Transilvania, a tuturor punctelor la care ne-am referit anterior pe harta Moldovei, poziție reprezentată pe harta interpretativ-sintetică intitulată „Articolul în [coada, sprânceana, geana etc.] *ochiului*” (NALR–Mold.Bucov. I, h. XVIII, p. 63)⁵.

8. Posibilitatea explicării fenomenului prin procese ale articulării și referiri la specificul sunetelor implicate

8.1. Pentru explicație, avem în vedere câteva aspecte importante: perceptibilitatea fonetismelor „dialectale”, specificul pronunțării părții finale a cuvântului și ritmul vorbirii.

8.1.1. În desfășurarea anchetei dialectale, conform convenției de lucru prestabilite, informatorii ajung să-și controleze registrul răspunsurilor, pentru a

⁵ Nici caracterizarea generală, însă doar a graiurilor câmpulungene, nu conduce spre o asemenea relație: anchetatorul pentru zona de nord-vest a NALR–Mold.Bucov. observa numai că „Poziția graiului câmpulungean în ansamblul grupului dialectal nordic este aceea a unui *grai moldovenesc de nord arhaic*, situat într-o *zonă largă de interferență a graiurilor moldovenești cu cele ardelenesti*” [Turculeț 2002: 449; subl.n.] (*n.red.*).

reflecta specificul graiului local, revenind asupra primului termen furnizat (dacă acesta este, de exemplu, recent), respectiv asupra *fonetismului* primului răspuns (dacă acesta aparține registrului literar al vorbirii). În ceea ce privește fonetica, pornind de la rezultate ale unei investigații experimentale anterioare (Dumistrăcel 1982: *passim*), am dezvoltat problematica acestei componente a interacțiunii lingvistice din timpul anchetei, operând distincția dintre fonetisme „perceptibile” și „nonperceptibile” pentru informator, în scopul interpretării datelor metalingvistice ale înregistrărilor tipărite (cf. Dumistrăcel, Hreapcă, Bîrleanu 1997: 122–138). De exemplu, pentru vorbitorii contemporani ai graiurilor moldovenești, *perceptibile* sunt (și se constată intervenții prin corectare) pronunțarea africatelor (literare) *ĉ* și *ĝ*, „ne-palatalizarea” labialelor și labiodentalelor, prezența fricativei palatoalveolare *j* (în cuvinte cum sunt *jug*, *joc*, /a/ *judeca*) etc., dar nu sunt sesizate și nu fac obiectul unor intervenții spontane prezența/absența vocalei *-u* („final”), închiderea la *-â/-î* a finalei *-ă* (în *șapă*, *casă*), închiderea la *-i* a finalei *-e* (în *parti*, *g'ini*) etc. (*ibidem*: 124–125).

8.1.2. Or, chiar față de compararea spontană de către informatori a genitivului literar „*fluierul piciorului*” cu pronunția curentă locală „*fluierul piciorulu*”, ori „cu coada *ochiului*” față de „cu coada *ochiulu*”, diferența *-lui* : *-li* nu reprezintă, în general, un fonetism perceptibil și controlat în timpul anchetei. Dintre exemplele discutate, o situație diferită constatăm doar în cazul „*albul ochiului* [K] *ochiuli*” (NALR–Mold.Bucov. I, MN, î. 123, Pl. 8, p. 247, pct. 477); așadar, spontan, informatorul „corectează” fonetismul literar în favoarea unei pronunții locale.

8.1.3. O importantă trăsătură relevantă pentru conturul fonetic al finalei în discuție o constituie faptul că este reflectat un proces articulatoriu firesc pentru obținerea răspunsului într-o anchetă în care se folosește un chestionar (obținerea, de regulă, a unor cuvinte izolate), anume *afonizarea finalei* cuvântului. Am insistat asupra acestui fenomen și am semnalat exemple pentru înregistrări din diferite zone și situații (cf. II.5.1, 5.2; vezi, de altfel, *supra*, și observația lui Pop privind nesiguranța percepției sunetelor finale în cuvântul *picioruli*, I.1.2).

8.1.4. Un rol important, din aceeași perspectivă, îi revine ritmului vorbirii, fapt care a determinat introducerea, în secțiunea „Alte semne (și abrevieri)” a listei curente, tipizate, privind transcrierea fonetică de la atlasele naționale și regionale românești, a două semne privind prozodia: „[AL] indică o formă sau o secvență fonetică rostită *allegro*”, respectiv „[L] indică o formă sau o secvență fonetică rostită *lento*” (vezi, de exemplu, NALR–Mold.Bucov. *Texte* I/1: VIII). Aceste „semne” apar frecvent pe hărțile lingvistice și în „textele dialectale”. Or, tocmai ritmul *allegro* al pronunțării se dovedește explicația apariției fonetismului local într-un caz cum este „Mănăstirea *Humorului*, [AL] *Humoruli*” (NALR–Mold.Bucov. *Date*: 80, pct. 485). Pe de altă parte, silabele finale ale ambelor forme sunt afonizate.

8.1.5. Amănuntele de pronunție surprinse și prezentate în paragrafele precedente beneficiază de faptul că anchetatorul din zona din care am extras exemplele respective a înregistrat pe bandă magnetică chiar și răspunsurile la *Chestionar* pentru 18 localități (din totalul de 41; cf. NALR–Mold.Bucov. *Date*: VI), printre care ar putea să se numere și pct. 477 și 485, astfel că, apoi, la transcriere, ascultând repetat enunțul, a putut fi avantajat în ceea ce privește redarea tuturor nuanțelor fonetice. Tot condițiilor în care se face transcrierea fonetică li se poate datora semnalarea, în texte dialectale, a pronunțării scurte ori slab perceptibile a vocalei *u*, ca și apariția, în locul acesteia, a sunetelor intermediare *u/î*, respectiv *i/î* (cf. II.5.2).

8.2. Față de faptele prezentate, considerăm că modificarea genitiv-dativelor semnalată poate porni, în vorbire, de la afonizarea finalei (notată frecvent de anchetatori) și de la pronunțarea *allegro* a unor cuvinte (detaliu adesea neglijat la transcrierea pe fișele caietelor de anchetă). „Atmosfera” voit mai relaxată a anchetei dialectale conduce, în ceea ce privește prestația informatorilor, spre faptul că aceștia nu consideră că multe din răspunsuri ar reprezenta „noutăți” sau aspecte demne de un interes aparte, în cazul toponimelor și al numelor proprii existând posibilitatea să ne confruntăm chiar cu o reproducere mai mult sau mai puțin automată.

8.2.1. Sincoparea. În fond, strict formal, în cazurile discutate, constatăm dispariția unei vocale, fenomen fonetic din vorbire discutat de Sextil Pușcariu, care a demonstrat că sincoparea vocalelor este determinată de durata acestora, de gradul lor de afonizare, ca și de poziția accentului (Pușcariu 1959: 142–146), iar Stelian Dumistrăcel, pe baza unor exemple din publicațiile ALR I și ALR II, subliniază faptul că realizarea fenomenului este condiționată de ritmul pronunțării și, pentru realizări din cadrul anchetei lingvistice, de atenția acordată articulării (Dumistrăcel 1978: 277). Este vorba, așadar, chiar de fapte de genul celor discutate anterior.

8.2.2. Ca rezultat concret nu excludem, paralel, rezultatul tendinței de disimilare, de tipul */u/ -/u/ :/u/ -/ø/*, în exemple cum sunt *ochiului : ochiuli, vântului : vântuli* etc., sau de tipul */u/ -/u/ :/u/ -/î/*, dată fiind și posibilitatea confundării celor două vocale de aceeași deschidere, din seria posterioară și, respectiv, centrală a „triunghiului vocalic” românesc.

8.2.3. Una dintre consecințele pronunției deosebite a finalei de genitiv-dativ a cuvintelor analizate este reprezentată de înlocuirea vocalei *u/* (din *-lui*) prin */î/*, un fenomen frecvent întâlnit în graiurile populare în diferite contexte fonetice. Pentru tema în discuție am selectat *supra* substantive în genitiv în care, în locul vocalei *u*, s-a notat un sunet intermediar, *u/î*: „suprafața cerculu*u/î*”, „în timpul frământatulu*u/î*”, sunet înlocuit adesea de *i/î*: „partea de jos a grâului*î*”, „în bătaia vântulu*î*” (cf. II.5.2; vezi, de altfel, și pronunția „cu coada *ochiulî*”, II.4.1). În ceea

ce privește frecvența înlocuirii, în graiurile populare, a vocalei /u/ prin /î/, trimitem la semnalări pe baza materialelor din atlasele lingvistice românești: *comână*, *comânal*, *fâstă*, *plapâma*, *băcătăreasă*, *bârtă*, *porâmb*, (a) *porânci*, *sâdoare* etc. (Dumistrăcel 1978: 146–147), subliniindu-se faptul că, exact în aceleași puncte de anchetă, se poate produce și faptul contrar. Pentru înlocuirea prin vocala /u/ a unui /î/ (ca reflectare regională a vocalei /i/), cf. *țulindru* (*ibidem*: 315).

9. Vom trece în revistă în cele ce urmează faptele, din cele analizate de noi, ce vin în sprijinul explicației că formele de genitiv (dativ) în discuție ar putea reprezenta, după formularea lui N. Drăganu (oricum simplistă), o *reducere* a diftongului din finala articolului masculin *-lui* (cf. *supra*, I.2.2), alineat în care reluăm aici, rezumativ, observații anterioare.

9.1. Un context fonetic favorabil pentru a invoca disimilarea de tip /u/ -/u/ :/u/ -/ø/ (vezi *supra*, II.8.2.2) a fost pus în evidență prin însăși grafica titrării hărții interpretative 27 din primul volum al seriei *Micul Atlas lingvistic român*: „Genitivul în cuv. *coada ochiului*”, așadar prin sublinierea sugestivă a vocalei *u* premergătoare ultimei silabe a cuvântului *ochiului* (cf. I.1.1).

9.2. Tot o subliniere „tremurată” (de data aceasta din codul „Alte semne/și abrevieri” din lista curentă, tipizată, privind transcrierea fonetică folosită în atlasele naționale și regionale românești) indică faptul că anchetatorul (Sever Pop) nu a fost sigur privind perceperea finalei cuvântului într-unul din cazurile „(fluierul) picioru*li*” (cf. I.1.2). Or, ca normă, semnul respectiv, plasat „sub litere, silabe sau cuvinte, arată că anchetatorul nu a auzit clar sunetele sau cuvintele astfel subliniate” (cf. NALR–Mold.Bucov. *Texte* I/1: LVI). Interpretăm notația din cazul respectiv ca o marcă a unei oarecare „detașări” în ceea ce privește pronunțarea finalei cuvintelor.

9.3. Un alt fapt care dirijează atenția spre analiza *articulării cuvintelor*, punând măcar sub semnul întrebării cercetarea etimologică a formelor de *genitiv*, este prezența modificării similare a finalei substantivelor în *dativ*. Problema a fost semnalată și anterior apariției volumelor din ALR II, în culegeri de folclor; cf., de exemplu, I.2.2, pentru „Și să r[o]agă cucu*li*/ Și să-nchină cucu*li*”, respectiv I.2.5, pentru „flăcău*li* să nu-i crezi”, iar, referitor la ALR II sn VI, cf. I.2.4.2.1, pentru exemple cum sunt „îi calul *li* Dumitru”, „dă-i fân calu*li*”. Dar fenomenul a fost ignorat în primele discuții privind reflectarea finalei *-lui* ca *-li*. Astfel, se impune analiza unor mărci gramaticale, nu considerând imposibila „evoluție” a unor diftongi, la care, stângaci, se referea Al. Procopovici (cf. I.2.3).

9.4. Explicația noastră, urmând sugestia lui N. Drăganu (acceptată, în fond, și de I. Coteanu; cf. I.3.1), privind un fenomen articulatoriu, este servită și de apariția finalei *-li* pentru *-lui* în zone din Moldova care nu au nicio legătură cu aria „istorică” a fenomenului, cea transilvăneană de est și de sud (ori pentru care o atare

legătură este îndoielnică), apariție de care ne-am ocupat pe larg *supra* (I.4). De fapt, surprinderea pronunției respective în graiuri din Bucovina și din Moldova învecinată acesteia, dar și din alte zone, se datorează acurateții în transcrierea răspunsurilor informatorilor după înregistrările de pe bandă de magnetofon (cf. II.7).

10. În sfârșit, reluarea (și completarea) discuției privind finala de genitiv-dativ *-li* pentru *-lui* ne arată, o dată în plus, că este inadecvat să analizăm fapte ale vorbirii din perspectiva strictă a foneticii și gramaticii istorice; lecția ne-a dat-o, magistral, Sextil Pușcariu: din cele 475 de pagini ale *Rostirii*, cel puțin jumătate se constituie din exemple, explicate, ce reprezintă abaterile de la norma istorică a foneticii limbii române.

BIBLIOGRAFIE

a. Surse

1. Atlase lingvistice

- ALR I/I = *Atlasul lingvistic român*, Partea I, vol. I, *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, de Sever Pop, Cluj, 1938, hărțile 1–150.
- ALR II sn VI = *Atlasul lingvistic român*, Serie nouă, vol. VI, București, Editura Academiei, hărțile 1572 și 1597.
- ALR II/I = *Atlasul lingvistic român*, Partea a II-a, vol. I, A. *Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți)*; B. *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători*; C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, de Emil Petrovici, Sibiu–Leipzig, 1940, hărțile 1–416.
- ALRM I/I = *Micul Atlas lingvistic român*, Partea I (ALRM I), vol. I, *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, de Sever Pop, Cluj, 1938, hărțile 1–208.
- ALRR–Mar. I = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, vol. I, București, Editura Academiei, 1968.
- ALRR–Munt.Dobr. I = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1996.
- ALRR–Trans. I = Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Transilvania*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1992.
- NALR–Cr. I = Ionel Stan, Dorin Urișescu, *Noul Atlas lingvistic român. Crișana*, vol. I, *Corpul omenesc*, București, Editura Academiei Române, 1996.
- NALR–Mold.Bucov. Date = *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina. Date despre localități și informatori*, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, Editura Academiei, 1987.
- NALR–Mold.Bucov. I = *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina* [hărți și material necartografiat], Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, vol. I, București, Editura Academiei, 1987.
- NALR–Mold.Bucov. II = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, vol. II, Iași, Editura Academiei Române, 1997.

NALR–Mold.Bucov. *Texte I/1 = Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, Iași, Editura Academiei Române, vol. I, partea 1, 1993.

NALR–Mold.Bucov. *Texte I/2 = Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, Iași, Editura Academiei Române, vol. I, partea a 2-a, 1995.

2. Alte surse

Diaconu 1969/II/ = I. Diaconu, *Ținutul Vrancei. Etnografie – Folclor – Dialectologie*, vol. II, București, Editura pentru Literatură.

Petrovici 1939 = Emil Petrovici, *Folclor de la moșii din Scărișoara*, în „Anuarul Arhivei de Folclor”, V, p. 111–175.

Teaha 1961 = Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, Editura Academiei.

b. Exegeze

Coteanu 1969 = I. Coteanu, *Morfologia numelui în limba română (româna comună)*, București, Editura Academiei.

Drăganu 1928 = N. Drăganu, *Formele de dativ și genitiv cu ali și al prepus în daco-română*, în „Revista filologică”, II, nr. 3, p. 308–314.

Dumistrăcel 1978 = Stelian Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Dumistrăcel 1980 = Stelian Dumistrăcel, *Un factor demografic cu urmări în limbă: transhipanța*, în vol. *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Iași, Institutul European, p. 52–58.

Dumistrăcel 1982 = Stelian Dumistrăcel, *Fonetisme perceptibile și nonperceptibile pentru informator și rezultatele anchetei dialectale*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXXIII, 5, p. 375–386.

Dumistrăcel, Hreapcă, Bîrleanu 1997 = Stelian Dumistrăcel, în colaborare cu Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române.

Dumistrăcel, Hreapcă 2007 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, *„Nomadismul” românilor: ariile binare și de tip „coridor” de pe hărțile atlaselor lingvistice românești*, în vol. *Limba română, limbă romanică. Omagiu acad. Marius Sala la împlinirea a 75 de ani*, București, Editura Academiei Române, p. 145–165.

Hreapcă 1998 = Doina Hreapcă, *Enclave lingvistice muntenești în sudul Moldovei*, teză de doctorat, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”.

Hreapcă 2017 = Doina Hreapcă, *Rațiunile unei cercetări dialectale: Soveja, Cașin, Borșani-Coșofănești – enclave de grai muntenesc în sud-vestul Moldovei*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, LVII, număr special VERBA ET RES. *Studia linguistica in honorem Magistri Stelian Dumistrăcel*, p. 233–247.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.

Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, ediția a II-a; îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea.

Papahagi 1925 = Tache Papahagi, *Cercetări în Munții Apuseni*, în „Grai și suflet”, II, p. 22–89.

Petrovici 1988 = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român, II. Introducere*, redactori Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, coord. I. Mării, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară.

Procopovici 1928 = Al. Procopovici, *Din istoria pronumelui în limba românească. 4. Articolul antepus și pronumele demonstrativ, pronumele determinative al, ăst și variantele lor, cuculi – cucului*, în „Revista filologică”, II, nr. 3, p. 318–345.

Pușcariu 1938 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților (VI)*, în „Dacoromania”, IX, p. 403–449.

Pușcariu 1959 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, București, Editura Academiei.

Turculeț 2002 = Adrian Turculeț, *Graiul din zona Câmpulungului Moldovenesc. Fonetica*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.